

A Sociological Construct of Interest: With an Emphasis on Bourdieu's Understanding of Interest*

Younes Akbari¹
Hossain Mirzaie²
Abouali Vedadhir³

Received January 25, 2020

Acceptance September 20, 2020

Abstract

Introduction: by saying the word of interest, the first thing that comes to mind immediately is economic interest and this is while different fields of life have their own interests which are not necessarily economic interests.

Method: the present study uses the documentary method to investigate the diversity of levels and non-economic meanings of the concept of interest from the perspective of sociologists and intends to provide for researchers a conceptual tool for explaining social phenomena by emphasizing Bourdieu's understanding of interest.

Results and discussion: This study shows that Alexis De Tocqueville, Marx Weber, Gustav Ratzenhofer, Albion Small, Edward Alsworth Ross, George Simmel And James Coleman have used profit in its micro and individual form. However, there is a difference between these thinkers regarding the concept of interest and that of Tocqueville, Weber, Coleman and Simmel. The later have considered the concept of interest as a social element and have used it in the analysis of relations between people in society. But Ratzenhofer, Small, And Ross have a pre-social understanding of the concept of interest, and see it as an element that shapes society, not a factor through which relationships between individuals in society can be analyzed. The study also suggests that thinkers such as Karl Marx, Arthur Bentley, And

---

* Paper from thesis, "Investigation on Relationship between In-Field Interest with Economic Practice in Rural and Nomadic Fields of Guilan-E- Gharb City: A Study on the Sociology of Interest", University of Tehran, Department of Social Development Studies.

1. Faculty member of the institute of humanities and social studies (ACECR), Tehran, Iran (Corresponding Author). Email: younes.akbari@ut.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Social Development Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: hmirzaie@ut.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Anthropology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: vedadha@ut.ac.ir

Pierre Bourdieu used interest collectively. However, with a deeper look at the empirical application of the theories of the above thinkers in relation to the concept of interest, it may be said that Marx's sociological view of the concept of interest in the form of class interests, although has a sociological burden and does not consider interest specific to the individual. It considers the economic meaning of interest for a group of people of the same class and in a way closes the way for thinking and reflecting on other various and non-economic forms of interest. Bentley's view leads to the tautology by uniting the interest and the road group and for this reason; the possibility of experimental application and testability is limited.

Conclusion: In his analysis, Bourdieu showed that the fields of academia, art, etc., have interests that are not necessarily economic interests and are governed by rules other than those of the world of economics. The process of segregation of social worlds, each of which has its own interests or spheres of power, requires that social researchers be equipped with a conceptual and theoretical tool to discover the interests, the relationships between field actors, and the internal rules of these social fields. This conceptual tool, in addition to being more in line with social reality, unlike the Marxist concept of benefit, is not limited to the economic and possibly political sense, and can also discover non-economic interests that govern human life and measure people's relationships with these types of non-economic benefits in addition to the above, the advantage of Bourdieu's understanding of interest over Bentley's understanding is that it is free from the flaws of tautology. And he does not equate the benefit with the field and states that the interest belongs to the field and not the field itself. It also has this advantage over micro-level theorists. In addition to the micro level (at the level of family and group friendship, etc.), it also has the ability to be applied at the macro and collective level. With these interpretations, the author believes that Bourdieu's sociological application of the concept of interest can be a practical tool for social science researchers to understand the social world.

Keywords: Sociology, Interest, Economy, Field, Bourdieu

Bibliography

- Allen, B. (1998), **Alexis de Tocqueville on Civic Virtue And Self-Interest Rightly Understood in American Democracy**, Prepared for the 1998 Annual Meeting of the American Political Science Association Meetings Boston, September: 2-6.

- Alsworth Ross, E. (1917), **Foundation of Sociology**, London: The Macmillan Company.
- Bentley, A. F. (1908), **The Process of Government; A Study of Social Pressures**, The University of Chicago press.
- Bourdieu, P. (1998), **Practical Reason: On the Theory of Action, Is a Disinterested Act Possible**, Stanford, California: Stanford University Press.
- Burnham, T. (2018), “Gender, Punishment, and Cooperation: Men Hurt Others to Advance Their Interests”, **Sociological Research for a Dynamic World**, Volume 4: 1– 8.
- Faught, J. (2007), “Interests, Values and Democracy: Tocqueville and Weber”, **Journal of Classical Sociology**, No. 1: 55–81.
- Grenfell, M. (2010), **Pierre Bourdieu Key Concepts**, Acumen Publishing Limited.
- Hanappi, D. (2011), “Economic Action, Fields and Uncertainty”, **Journal of Economic Issues**, Volume 45: 785-803.
- Marx, K. (1892), **The Poverty of Philosophy**, Jai Gyan: Digital Library India.
- Nichols, L. (2014), “Social Desire Paths: An Applied Sociology of Interests”, **Social Currents**, No. 2: 166–172.
- Simmel, G., and Hughes, E. C. (1949), “The Sociology of Sociability”, **American Journal of Sociology**, No. 3: 254-261.
- Simmel, G. (1909), “The Problem of Sociology”, **American Journal of Sociology**, No. 3: 289-320.
- Small, A. (1905), **General Sociology**, Chicago: University of Chicago.
- Swedberg, R. (2005), “Can There Be a Sociological Concept of Interest?”, **Theory and Society**, No. 34: 359-390.
- Swedberg, R. (2005), **Interest**, Open University Press.
- De Tocqueville, A. (2000), **Democracy in America**, The University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (2005), **Theory of Practical Reasons for Rational Choice**, Translated by Morteza Mardiha, Tehran: Naghsh-o-Negar.
- Bourdieu, P. (2009), **A Lesson about a Lesson**, Translated by Nasser Fakuhi, Tehran: Ney Publication.
- Bourdieu, P. (2015), **Distinction: Social Critique of Taste Judgments**, Translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Saless Publication.
- Bourdieu, P. (2015), **Photography; Intermediate Art**, Translated by Kayhan Valinejad, Tehran: Payam-e Emroz Publications.

- Coleman, J. (1998), **Foundations of Social Theory**, Translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Ney Publications.
- Weber, M. (2005), **Economics and Society**, Translated by Abbas Manouchehri, Mehrdad Torabinejad, and Mostafa Emadzadeh, Tehran: Samat Publications

برساختی جامعه‌شناسانه از منفعت: با تأکید بر فهم بوردیوی از منفعت*

یونس اکبری^۱

حسین میرزایی^۲

ابوعلی ودادهیر^۳

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۶/۳۰

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۰۵

چکیده

با بیان واژه منفعت، اولین چیزی که بی‌درنگ به ذهن متبادر می‌شود، منفعت اقتصادی است؛ درحالی‌که میدان‌های مختلف زندگی منافع خاص خود را دارند که لزوماً منفعت اقتصادی نیستند. پژوهش حاضر با استفاده از روش اسنادی به بررسی تنوع سطوح و معانی غیراقتصادی مفهوم منفعت از دیدگاه جامعه‌شناسان پرداخته است و قصد دارد با تأکید بر فهم بوردیوی از منفعت ابزاری مفهومی برای تبیین پدیده‌های اجتماعی در اختیار پژوهشگران قرار دهد. نتایج این پژوهش حاکی از این است که دو توکویل، وبر، راتزنهورف، اسمال، السورث راس، زیمل و کلمن منفعت را در قالب خرد و فردی آن به‌کار گرفته‌اند. با این حال وجه تمایزی نیز میان متفکران مذکور درباره مفهوم منفعت وجود دارد و آن این است که توکویل، وبر، کلمن و زیمل مفهوم منفعت را عنصری اجتماعی در نظر گرفته‌اند و در تحلیل روابط میان افراد جامعه از آن استفاده کرده‌اند، اما راتزنهورف، اسمال و راس درکی پیشاجتماعی از مفهوم منفعت دارند و آن را عنصری می‌دانند که سبب تشکیل جامعه می‌شود، نه عاملی که بتوان روابط میان افراد جامعه را به‌وسیله آن تحلیل کرد. نتایج این تحقیق حاکی از این است که متفکرانی مانند مارکس، بتلی و بوردیو منفعت را در قالب جمعی و گروهی آن استفاده کرده‌اند. با وجود این، با نگاهی عمیق‌تر به آثار و کاربرد تجربی نظریه‌های متفکران فوق درباره مفهوم منفعت شاید بتوان بیان کرد که نگاه جامعه‌شناسانه مارکس به مفهوم منفعت در قالب منافع طبقاتی هرچند دارای بار جامعه‌شناسانه است و منفعت را مختص به فرد نمی‌داند، باز معنای اقتصادی از منفعت را برای گروهی از افراد هم‌رده در نظر دارد و به‌نوعی راه را برای تفکر و تأمل درباره سایر اشکال متنوع و غیراقتصادی منفعت می‌بندد. دیدگاه بتلی نیز با یکی کردن منفعت و گروه راه به این‌همانی تبیین‌ها می‌برد و به همین دلیل امکان کاربست تجربی و آزمون‌پذیری آن محدود می‌شود. با وجود این به نظر می‌رسد رویکرد نظری و روشی بوردیو به مفهوم منفعت دریچه امکان‌ها را به سوی نگاه غیراقتصادی به مفهوم منفعت در قالب جامعه‌شناسی و با معنایی غیراقتصادی باز می‌کند.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد، بوردیو، جامعه‌شناسی، منفعت، میدان.

* مستخرج از رساله دکتری «مناسبات منفعت درون میدانی با کردار اقتصادی در میدانهای روستایی و عشایری شهرستان گیلانغرب: پژوهشی در جامعه‌شناسی منفعت»، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.

۱. عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی (نویسنده مسئول)،
younes.akbari@ut.ac.ir

۲. دانشیار گروه مطالعات توسعه اجتماعی دانشگاه تهران، hmirzaie@ut.ac.ir

۳. دانشیار گروه انسان‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، vedadha@ut.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

یک پرسش کلاسیک در علوم اجتماعی این است که چه دلایلی وجود دارد که افراد به شیوه‌ای مشخص، عملی را انجام می‌دهند و یک پاسخ کلاسیک به این سؤال این است که منفعتشان ایجاب می‌کند به این شیوه آن عمل را انجام دهند (سوئدبرگ، ۲۰۰۵: ۱). با توجه به اهمیت مفهوم منفعت ممکن است این فرض وجود داشته باشد که بررسی‌ها و روشنگری‌های بسیاری دربارهٔ معنا و کاربرد مفهوم منفعت انجام شده باشد؛ درحالی‌که چنین امری صورت نگرفته است. شاید یکی از دلایل این غفلت این باشد که مفهوم منفعت نقشی اساسی در تحلیل رفتار افراد، مدت‌ها قبل از به‌وجود آمدن علوم اجتماعی داشته و بر این اساس به چیزی تبدیل شده که به‌صورت مفروض در نظر گرفته شده است (همان: ۱). از سوی دیگر، شاید بتوان از مفهوم بوردیوی ^۱ دوکسا^۱ برای وضعیت مفهوم منفعت در ذهن پژوهشگران استفاده کرد. بوردیو دوکسا را در ارتباط با امری در نظر می‌گیرد که بدون پرسش واقع‌شدن و با اجماع بلامنازع در جریان است و چون فراتر از هر نقد و بررسی است، مفروض گرفته می‌شود (گرنفل، ۲۰۱۰: ۱۲۰). این امر فرض گرفته شده یا دوکسا دربارهٔ منفعت می‌تواند این باشد که منفعت در ذهن پژوهشگران و عامهٔ مردم ارتباط تنگاتنگی با معنای اقتصادی آن دارد و با بیان واژهٔ منفعت، اولین چیزی که بی‌درنگ به ذهن متبادر می‌شود، منفعت اقتصادی است؛ به همین دلیل افراد توجهی به این ندارند که ممکن است منفعت غیراقتصادی نیز در جامعه وجود داشته باشد؛ درحالی‌که میدان‌های مختلف زندگی هر یک می‌تواند منافع خاص خود را داشته باشد که لزوماً منفعت اقتصادی نیستند و همچنین این امکان وجود دارد که این منافع با منفعت اقتصادی هم‌راستا، ناسازگار، یا دارای کیفیات متفاوتی با منفعت اقتصادی باشند.

در داخل کشور در زمینهٔ جامعه‌شناسی منفعت پژوهشی صورت نگرفته است، ولی در این باره مطالعات انگشت‌شماری در خارج کشور صورت گرفته است که از جمله می‌توان به مطالعهٔ بوردیو (۱۹۹۸)، سوئدبرگ (۲۰۰۵)، سوئدبرگ (۲۰۰۵)، فاکت (۲۰۰۷)، توکویل و وبر، هنی (۲۰۱۱)، نیکلاس (۲۰۱۴) و بارنهام (۲۰۱۸) اشاره کرد که هنوز تعداد تحقیقات انجام‌شده در زمینهٔ موضوع منفعت به چنان حجمی نرسیده است که بتوان از نظر روش‌شناختی

یا بنیاد نظری به دسته‌بندی مشخصی درباره آن‌ها رسید. کارهای اندک صورت‌گرفته در این زمینه را شاید بتوان در زمره اولین گام‌های تجربی قلمداد کرد. در واقع بررسی منفعت افراد در میدان‌های مختلف می‌تواند دلایل و علل رفتاری آن‌ها در زندگی واقعی را به نحو بهتری نشان دهد و جهت‌گیری آن‌ها را به منافع میدانی که در آن حضور دارند، بیان کند و راهنمای عملی درک اعمال آن‌ها در سایر میدان‌ها محسوب شود که با واقعیت زندگی اجتماعی تطابق بیشتری داشته باشد. پژوهش حاضر نخستین گام در زمینه معرفی جامعه‌شناسی منفعت به‌عنوان یک حوزه پژوهشی مستقل در داخل کشور است که به معرفی بنیادهای نظری و ارائه الگوی نظری- مفهومی برای کاربری این حوزه پژوهشی پرداخته است؛ به همین دلیل پژوهش حاضر سعی دارد به سؤالات زیر پاسخ دهد.

متفکران اجتماعی در چه سطح و به چه معنایی از مفهوم منفعت استفاده کرده‌اند؟

آیا می‌توان برساختی جامعه‌شناسانه از منفعت برای تبیین امر اجتماعی ارائه داد؟

کدام الگوی نظری مفهومی قابلیت بیشتری برای کاربری تجربی در جهت تبیین پدیده‌های

اجتماعی را دارد؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع اسنادی است؛ بدین معنا که برای انجام پژوهش از منابع مکتوب شامل کتب، مقالات معتبر و سایر اسناد و مدارک موجود استفاده شده است. در پژوهش حاضر، ابتدا سرفصل و عناوین موضوعی در حدی که جامعیت و اشراف لازم را دربرگیرد، بررسی و سعی شد منابع براساس هدف پژوهش کاوش شود. از یک سو سعی شد تا کل تحقیق مستند باشد و از سوی دیگر تلاش شد تا حاصل کار تنها جمع‌آوری و تنظیم مطالب مستخرج خلاصه نشود، بلکه مطالب استخراج‌شده در راستای ارائه پاسخ صحیح به سؤالات تحقیق استفاده شود و پژوهش حاوی مطالب جدید و طرح و تحلیل تازه‌ای از موضوع تحقیق باشد. در مجموع سعی بر آن بود که پژوهش ضمن جامعیت، از تفضیل بیش‌ازحد بر کنار باشد و از تکرار مطالبی که در منابع مختلف موجود است، جز در مواقع لازم برای روشن‌شدن موضوع بحث و اشارات ضروری، خودداری شود. علاوه بر این تلاش شد که پس از مشخص‌کردن معنا و سطوح

منفعت در نظریه‌های جامعه‌شناسان و ارائه جمع‌بندی از این نظریه‌ها، الگویی که کاربست تجربی بیشتری در تحقیقات اجتماعی دارد با جزئیات بیشتری توضیح داده شود تا پژوهشگران بتوانند در مطالعات تجربی خود آن الگو را به صورت عملی استفاده کنند.

مرور مفهومی و نظری

مفهوم منفعت در میان جامعه‌شناسان در سطوح و معناهای متفاوتی استفاده شده است. پژوهش حاضر با شرح و نقد نظریه‌های مرتبط قصد بهره‌گیری از پتانسیل تبیین‌کنندگی این مفهوم را برای تبیین اعمال آدمی در جامعه دارد.

دوتوکویل^۱ در کتاب *دموکراسی در آمریکا*^۲ به مقایسه دو سیستم دموکراسی آمریکایی و اریستوکراسی اروپایی پرداخته است. وی می‌گوید: «در اریستوکراسی، اجاره زمین نه تنها در پول، بلکه در احترام، محبت و خدمات نیز خود را نشان می‌دهد. در کشورهای دموکراتیک اجاره زمین تنها با پول پرداخت می‌شود. وقتی محصولات تقسیم شدند و روابط جاری میان خانواده‌ها و زمین‌ها ناپدید شد، این تنها شانس است که مالک اموال و کشاورزان مستأجر را در ارتباط با یکدیگر قرار می‌دهد. آن‌ها فقط برای لحظه‌ای که درباره شرایط قرارداد با هم مذاکره می‌کنند، به هم می‌پیوندند و پس از آن دیگر ارتباطی با هم ندارند. آن‌ها غریبه‌هایی هستند که منافعتشان آن‌ها را به یکدیگر پیوند داده است و کسانی هستند که با دقت درباره یک موضوع با یکدیگر صحبت می‌کنند و آن موضوع پول است» (توکویل، ۲۰۰۰: ۵۴۸). او در جای دیگری می‌نویسد: «منافع یکسان، ترس‌های مشابه و امیال یکسان هستند که مردمان دموکراتیک را از انقلاب و جنگ دور می‌کند؛ روح نظامی‌گری و روح انقلابی‌گری هم‌زمان و توسط دلایل مشابهی ضعیف شده‌اند» (همان: ۶۰۹). توکویل همچنین پس از چند روز از ورودش به آمریکا از منفعت به‌عنوان نیروی محرک دنیای جدید یاد کرد. او برای دوستش شبرول نوشت: «تصور کن... جامعه‌ای متشکل از همه ملت‌های جهان: انگلیسی، فرانسوی، آلمانی... مردمانی با زبان، عقاید، نظرات مختلف، در یک کلمه جامعه‌ای بدون ریشه، بدون خاطره، بدون تعصب، بدون یک ویژگی ملی، ولی صد برابر شادتر از مردمان ما، بسیار

---

1. Alexis de Tocqueville
2. Democracy in America

بافضیلت‌تر؟ من به آن شک دارم. این نقطه شروع است. چه چیز این عناصر مختلف را به هم ارتباط می‌دهد؟ چه چیز همه این مردمان را متحد می‌کند؟ منفعت. راز [نهفته] این است» (آلن، ۱۹۹۸: ۱). در واقع چیزی که توکویل بر آن تأکید دارد، این است که در دموکراسی آمریکایی در قیاس با اریستوکراسی اروپایی افراد منافعشان شخصی‌شان را به‌درستی فهمیده‌اند و درک درست این منافع سبب شده که مردم از انقلاب، جنگ و خونریزی دوری کنند و به یکدیگر احترام بگذارند. در واقع شیوه‌ای که توکویل از مفهوم منفعت بهره گرفته است، درباره انگیزه‌های فردی برای کنش و عمل است که به سمت دستیابی به هدف سوق دارد؛ هرچند انگیزه کنش در اریستوکراسی اروپا و در نظام دموکراسی آمریکا یعنی دو زمینه و بستر اجتماعی معنا و مفهوم پیدا می‌کند، ولی در نهایت این افراد هستند که منفعت خود را به‌درستی فهم کرده‌اند و برای رسیدن به آنکه غالباً هم معنای اقتصادی دارد، گام برمی‌دارند.

وبر^۱ از دیگر متفکرانی است که مفهوم منفعت را مانند توکویل در سطح فردی و خرد به کار گرفته است. وی در کتاب *اقتصاد و جامعه*^۲ سه نوع از قاعده‌مندی را با عنوان جهت‌گیری‌های کنش اجتماعی مشخص می‌کند که عبارت‌اند از: آداب^۳، رسم^۴ و کنش‌های اجتماعی که با نفع شخصی تعیین می‌شوند^۵ (وبر، ۱۳۸۴: ۵۸). برای درک بهتر موضوع نیاز است ابتدا سنخ‌شناسی وبر از کنش اجتماعی بیان شود و سپس مشخص شود که کدام‌یک از انواع کنش اجتماعی با مفهوم منفعت قرابت دارد. وبر چهار کنش اجتماعی را ذکر می‌کند که عبارت است از: کنش عقلایی هدفمند، کنش عقلایی ارزشی، کنش عاطفی و کنش سنتی. وبر کنش عقلایی هدفمند را کنشی تعریف می‌کند که شامل مجموعه‌ای از اهداف مشخص فردی است. در این گرایش رفتاری، عوامل بیرونی و افراد دیگر پیش‌بینی می‌شود که این پیش‌بینی‌ها به‌مثابه شرایط و وسایل کسب توفیق‌آمیز اهداف عقلایی شخص هستند. کنش عقلایی ارزشی، کنش اجتماعی دیگری است که شامل گرایش آگاهانه به ارزش یک رفتار اخلاقی، زیباشناختی، مذهبی و غیره است که فارغ از هرگونه چشم‌اندازی برای توفیق بیرونی است و فقط به‌خاطر خودش وجود دارد. کنش

-
1. Weber
  2. *Economy and Society*
  3. Usage
  4. Custom
  5. Determined by Self-Interest

عاطفی نوع دیگر کنش اجتماعی است که ناشی از تمایلات خاص و وضعیت احساسی شخص است و در نهایت کنش سنتی که حاصل گرایش به سنت است که به کمک عادات طولانی مدت ایجاد می شود (همان: ۵۱-۵۲). با در نظر گرفتن سنخ شناسی وبر از کنش اجتماعی و تعریف ویژگی های هر یک از آنها می توان این گونه استنباط کرد که مفهوم منفعت در قرابت با نوع کنش عقلایی هدفمند است که در شخص با توجه به شرایط و وسایل به منظور کسب توفیق آمیز اهداف عقلایی خود گام برمی دارد. به نظر وبر بسیاری از قانون مندی های قابل توجه در روند کنش اجتماعی، ناشی از گرایش به هنجاری معتبر و مبتنی بر رسوم نیستند، بلکه کاملاً مبتنی بر کنش اجتماعی منطبق با منفعت شخصی هستند؛ آن گونه که خود از آن آگاهی دارند، که این نوع از کنش بیش از هر نوع دیگری در کنش اقتصادی صادق است (وبر، ۱۳۸۴: ۵۹).

وبر همچنین پس از مطرح کردن انواع جهت گیری های کنش، به معرفی انواع روابط اشتراکی و انجمنی می پردازد. وبر در این باره از دو نوع رابطه اشتراکی و انجمنی یاد می کند: روابط تأیسی^۱ و روابط تأیسی^۲. وی آن نوع رابطه اجتماعی را که حاصل کنش اجتماعی متکی بر احساس درونی افرادی باشد که احساس تعلق به یکدیگر دارند، روابط تأیسی می خواند که بهترین مصداق آن را خانواده عنوان می کند. نوع دیگر رابطه، رابطه تأیسی است که در آن جهت گیری یک کنش اجتماعی متکی بر تجانس منافع یا وفاق انگیزه از تعقل باشد. مبنای تعقل می تواند یا ارزش های مطلق باشد یا دلایل مصلحتی. رابطه تأیسی ممکن است به کمک رضایت، مبتنی بر توافق عقلایی باشد؛ اگرچه این تنها راه ایجاد این رابطه نیست. وبر تأکید می کند که بازار و اقتصاد رقابتی مبتنی بر آن مهم ترین نوع تعیین متقابل کنش طبق نفع شخصی صرف هستند و این همان نوعی مشخصه زندگی اقتصادی مدرن است (همان: ۷۶). در واقع وبر نیز مانند توکویل در راستای استفاده خرد و فردی از مفهوم منفعت گام برداشته است. چنین استنباطی با تطبیق نوع کنش عقلایی هدفمند وبری با مفهوم منفعت قابل توجیه است؛ چراکه شخص در این نوع کنش با به کارگیری وسایل و شرایط برای به دست آوردن اهداف شخصی بیرونی خود گام برمی دارد.

---

1. Vergemeinschaftung
2. Vergesellschaftung

راتزنهوفر^۱ از دیگر متفکرانی است که به بحث درباره مفهوم منفعت پرداخته است. براساس نظر وی نیرویی بنیادین در کیهان وجود دارد که دلیلی برای زندگی است و همچنین می‌توان این نیرو را در میان انسان‌ها در قالب «منفعت ذاتی»^۲ یافت. راتزنهوفر منفعت را محرک رفتار انسان می‌داند و یک نوع‌شناسی از انواع منفعت را در کار خویش ارائه می‌دهد. براساس این نوع‌شناسی پنج نوع منفعت وجود دارد: منفعت آفرینشگری^۳، منفعت فیزیولوژیکی^۴، منفعت فردی^۵، منفعت اجتماعی^۶ و منفعت متعالی^۷ (سوئدبرگ، ۲۰۰۵: ۳۶۳). منافع اجتماعی از نظر راتزنهوفر منافی هستند که در ارتباط با رفاه گروهی و قوم و خویشی در نظر گرفته می‌شوند. هر یک از این پنج نوع منفعت محرک‌هایی را برای کنش موجودات انسانی تولید می‌کنند. باید دانست زندگی اجتماعی چیزی نیست جز نتیجه اعمال و کنش انسانی براساس عمل بر مبنای این محرک‌ها؛ بنابراین زندگی اجتماعی زمانی درک خواهد شد که منافع در نظر گرفته شوند. در واقع زندگی اجتماعی دینامیکی مستقل و ذاتی ندارد و تنها نتیجه پاسخگویی افراد به این محرک‌ها براساس منافعشان است که شکل می‌گیرد؛ برای مثال افکار و ایده‌ها تنها زمانی در زندگی اجتماعی اهمیت دارند که به نیازها و منافع افراد پاسخ دهند. راتزنهوفر عقیده دارد که «کلید منافع است که در هر گنجینه از دانش جامعه‌شناختی را باز می‌کند» (همان: ۵۲). همان‌گونه که از گزاره‌های فوق مشخص است، راتزنهوفر مفهوم منفعت را نوعی بنیان زندگی اجتماعی در نظر می‌گیرد و حتی شکل‌گیری اجتماع را امری پسینی و در پاسخ فرد به منافع و نیازهای شخصی خود قلمداد می‌کند. به عبارت دیگر در نظر راتزنهوفر، امر ذاتی و ماقبل اجتماعی و خردمنفعت و نیاز شخصی، علت اصلی زندگی اجتماعی است؛ بر همین اساس می‌توان عنوان کرد که مفهوم منفعت در نزد وی امری خرد و ذاتی است که از انسان و تمایلات و نیازهای ماقبل زندگی اجتماعی انسان نشئت می‌گیرد که زمینه‌ساز تشکیل جامعه است.

-
1. Ratzenhofer
  2. Inborn Interest
  3. Procreative Interest
  4. Physiological Interest
  5. Individual Interest
  6. Social Interest
  7. Transcendental Interest

اسمال، یکی از پیروان آمریکایی راتزنهوفر معتقد است همان‌گونه علوم فیزیکی اتم را، بدون آنکه آن را ببینند، به‌عنوان نقطه شروع تحقیقات علمی خود مفروض گرفته‌اند و با وجود تغییرات سریع ایده اتم در طول زمان، مانند یک قطب‌نما مسیر حرکت محققان این حوزه را مشخص می‌کنند. ایده منفعت نیز همان کارکرد را برای جامعه‌شناسی دارد که ایده اتم برای علوم فیزیکی دارد. اسمال بیان می‌کند که «به بیان دقیق، آخرین عناصری که ما می‌توانیم کنش‌های انسانی را به آن‌ها تقلیل دهیم، واحدهایی هستند که ما احتمالاً به‌صورت قراردادی منافع بنامیم». به بیان دیگر «منافع ساده‌ترین شیوه‌های حرکتی هستند که می‌توانیم در رفتار انسانی ردیابی کنیم» (اسمال، ۱۹۰۵: ۴۲۵-۴۲۶). به نظر اسمال موجودات انسانی دارای گروهی از منافع هستند که به‌طورکلی با عوامل تشکیل‌دهنده گیاهان و حیوانات یکسان هستند (همان: ۴۲۶). در ذهن اسمال منافع اهمیت بنیادینی را به خود اختصاص داده‌اند. این اهمیت به‌اندازه‌ای است که او بیان می‌کند، از ابتدا تا انتها، زندگی ما یک شبکه درهم‌تنیده به‌وسیله منافع است و در تعریف علم جامعه‌شناسی نیز بیان می‌کند که جامعه‌شناسی را شاید بتوان علم منافع انسانی و عملکردهای این منافع در همه شرایط تعریف کرد؛ همان‌گونه که علم شیمی را اتم‌ها و رفتار آن‌ها در همه شرایط تعریف می‌کنند (اسمال، ۱۹۰۵: ۴۴۲). درک اسمال از منفعت منافع مانند سلف فکری خود راتزنهوفر است و ذات خرد و در عین حال ماقبل اجتماعی برای آن قائل است که زمینه‌ساز ایجاد کل اجتماعی شده است.

راس هم‌زمان با اسمال به نقش منافع و تمایلات در زندگی اجتماعی می‌پردازد. راس ابتدا سرچشمه‌های کنش انسانی را در دو مقوله مطرح می‌کند و برای این کار تمایلات^۱ را از منافع تمایز می‌بخشد که تمایلات در ذهن آگاه وجود دارند و منافع مجموعه‌های بزرگ و رشته‌های درهم‌تنیده هزارچهره از میل هستند که به جامعه شکل می‌دهند و تاریخ را می‌سازند (راس، ۱۹۱۷: ۱۶۸). راس امیال را به دو بخش طبقه‌بندی می‌کند که شامل امیال طبیعی و امیال فرهنگی می‌شوند که اولی در همه افراد بشر حاضر است و دومی به‌صورت شفاف و تنها بعد از اینکه بشر برخی از دستاوردهای فرهنگی را به‌دست آورد، ظاهر می‌شود (همان: ۱۶۹). وی همچنین بیان می‌کند که مجموعه بزرگ ویژه‌ای از کالاها وجود دارد که ابزارهایی را برای

برآورده کردن تنوعی از امیال و خواسته ارائه می‌دهند. این کالاها عبارت‌اند از ثروت^۱، حکومت^۲، دین^۳ و دانش^۴. در نسبت به این‌ها، نیروهای اجتماعی متنوع اولیه محرک‌هایی را بیرون می‌دهند که با همدیگر عمل می‌کنند و منافع اقتصادی، سیاسی، دینی و روشنفکری را ایجاد می‌کنند که در نتیجه نیروهای ایجادکننده اصلی تاریخ را تشکیل می‌دهند (همان: ۱۷۰). درواقع نقشی را که راتزنهوفر و اسمال برای منافع قائل هستند، راس برای امیال پیشااجتماعی انسان قائل است و نقش منافع را به‌عنوان مداخله‌گر در فرایند تاریخ‌سازی در نظر گرفته است. به عبارت دیگر در نظر راس منافع نقش کاتالیزور تمایلات را برای وقوع کنش اجتماعی انسانی دارند. این منافع مجموعه‌های بزرگ و رشته‌های درهم‌تنیده هزارچهره از میل هستند که در ذات فردی انسانی قرار دارند و محصولی پیشااجتماعی هستند که سبب ایجاد اجتماع می‌شوند. بنا به همین استدلال می‌توان گفت فهم راس از منفعت نیز مانند راتزنهوفر و همچنین اسمال فهمی خرد، فردی و پیشااجتماعی است. جایگاه مفهوم منفعت در ذهن کلمن^۵ مانند دیدگاه فیلسوف فرانسوی هلوتیوس^۶ است. هلوتیوس بیان می‌کند، همان‌گونه که قوانین حرکت بر جهان طبیعی حاکم است بر عالم اخلاقی نیز قوانین منفعت حاکم است (کلمن، ۱۳۷۷: ۵۲). درواقع کلمن منفعت را علت زیربنایی کنش‌های انسانی در نظر می‌گیرد.

کلمن در یک سیستم حداقلی دو نوع عنصر و دو شیوه ارتباط میان عناصر این سیستم حداقلی را برمی‌شمارد. به نظر او این دو عنصر شامل کنشگران و چیزهایی هستند که کنشگران بر آن‌ها کنترل دارند و تا اندازه‌ای در آن‌ها ذی‌نفع هستند که البته او این چیزها را با توجه به ماهیتشان منابع یا رویدادها می‌نامد. دو شیوه ارتباط در این سیستم حداقلی نیز به نظر کلمن بر پایه کنترل و منفعت شکل می‌گیرند. به نظر کلمن، اگر کنشگران همه منابعی را که مورد علاقه آن‌هاست کنترل کنند، کنش‌هایشان بی‌پرده و مستقیم است. کنشگران در این وضعیت به‌گونه‌ای کنترل خود را اعمال می‌کنند که منافعشان تأمین شود. برخلاف مجموعه‌ای از افراد که مستقلاً

-
1. Wealth
  2. Government
  3. Religion
  4. Knowledge
  5. James Coleman
  6. Helvetius

کنترل خود را بر فعالیت‌ها به منظور تأمین منافع خود اعمال می‌کنند. آنچه نظام اجتماعی را به وجود می‌آورد، واقعیت ساختاری ساده است. کنشگران بر فعالیت‌هایی که منافعشان را تأمین کند، کنترل تام و تمام ندارند، بلکه برخی از آن‌ها فعالیت‌ها را به صورت جزئی یا کلی تحت کنترل کنشگران دیگر می‌یابند؛ از این رو چنین ساختاری ایجاب می‌کند فرد به نوعی به مبادله با کنشگران دیگر بپردازد. این نوع از مبادلات نه تنها آنچه را که به صورت متعارف مبادله تلقی می‌شود، بلکه کنش‌های گوناگون دیگری را نیز شامل می‌شود که تحت مفهوم وسیع‌تری از مبادله قرار می‌گیرند. این نوع از کنش‌ها شامل رشوه، تهدید، وعده و سرمایه‌گذاری منابع می‌شوند. به کمک این مبادلات یا کنش‌های متقابل اجتماعی، افراد می‌توانند از منابع تحت کنترل خود که منفعت چندانی برای آن‌ها ندارد، به منظور تحقق منافعشان که در منابع تحت کنترل دیگر کنشگران است، استفاده کنند (همان: ۵۱-۵۳).

کلمن سه دسته از کنش‌ها را که هدف آن‌ها افزایش تحقق منافع کنشگر است، دسته‌بندی می‌کند:

۱. کنش اعمال کنترل بر منابعی که شخص به آن‌ها علاقه‌مند است و برای تأمین منافع خود بر آن‌ها کنترل اعمال می‌کند. این نوع از کنش از نظر اجتماعی کم‌اهمیت است و می‌تواند نادیده گرفته شود؛ زیرا شامل کنشگر دیگری نمی‌شود.
۲. کنشگر با استفاده از منابعی که در کنترل خود دارد، از طریق معاوضه کنترل بر منابعی که کمتر مورد علاقه اوست، با منابعی که بیشتر مورد علاقه اوست، انجام می‌شود.
۳. این نوع از کنش بر انتقال یک‌جانبه کنترل بر منابع مورد علاقه شخص استوار است. این انتقالی زمانی صورت می‌گیرد که فرضی که دومین نوع کنش براساس آن استوار شده (شخص می‌تواند با به دست آوردن کنترل بر منابعی که مورد علاقه اوست، منافع خود را بهتر تأمین کند) دیگر صادق نباشد. به عبارت دیگر کنشگر کنترل بر منابع را هنگامی که معتقد باشد اعمال کنترل دیگری بر آن منابع، منافع او را بهتر تأمین خواهد کرد تا اعمال کنترل خود او یک‌جانبه انتقال می‌دهد (همان: ۵۷-۵۸).

کلمن نیز مانند متفکران ذکر شده منفعت را در معنای فردی و خرد آن به کار می‌گیرد؛ با این تفاوت که او برعکس متفکران دیگر وجود منفعت را برای انسان امری مفروض می‌گیرد، ولی

این فرض یک فرض ذاتی و فلسفی نیست، بلکه انسان مدنظر او انسانی اجتماعی است که منفعت خاص خود را دارد و با دیگر افراد اجتماع در تعامل است و سعی می‌کند توازنی میان منافع و منابع تحت کنترلش را به وجود آورد.

زیمل از دیگر متفکرانی است که مفهوم منفعت را در قالب فردی و خرد آن بیان کرده است. او مفهوم منفعت را درباره فرم‌های اجتماعی و جامعه‌پذیری به کار می‌گیرد و به این مطلب می‌پردازد که چگونه افراد در روابط و تأثیرات متقابل یک کل واحد را تشکیل می‌دهند. به نظر او این یگانگی یا جامعه‌پذیری برحسب میزان ارتباط و تأثیرات متقابل درجات متفاوتی دارد که از یک جمع شدن موقتی برای پیاده‌روی خانوادگی و ارتباطات موقتی گرفته تا عضویت در دولت در نوسان است (زیمل، ۱۹۰۹: ۲۹۶). زیمل این تأثیر و تأثر را جامعه‌پذیری می‌خواند و به نظر او این جامعه‌پذیری یک فرم است که خودش را در بی‌شمار گونه مختلف محقق می‌کند. در این گونه‌های مختلف، افراد براساس منافع احساسی یا آرمانی، مقطعی یا ماندگار، آگاهانه یا ناآگاهانه، یا منافع تصادفی یا هدفمند، در یک واحد گرد هم می‌آیند و درون این‌ها، این منافع تحقق می‌یابند (همان: ۲۹۷). در واقع زیمل منفعت را یکی از نیروهای شکل‌دهنده به فرم و محتوا یا ساختار اجتماعی در نظر می‌گیرد. در این باره، زیمل می‌نویسد: «فقط از طریق محرک‌ها و منافع که انسان‌ها در خود تجربه می‌کنند و آن‌ها را به سوی دیگر مردمان هدایت می‌کنند، تمامی دیگر اشکال ارتباطی به وجود می‌آید و تجمع صرف افراد مجزا از هم به جامعه تبدیل می‌شود». زیمل در جای دیگر این‌گونه بیان می‌کند که «مطمئناً به‌خاطر نیازها و منافع خاص است که انسان‌ها در مؤسسات اقتصادی یا برادری‌های خونی، در فرقه‌های دینی یا باندهای دزدی متحد می‌شوند» (زیمل و هاگز، ۱۹۴۹: ۲۵۴). در واقع استفاده‌ای که زیمل از مفهوم منفعت کرده است، بسیار شبیه به استفاده کلمن است. به عبارت دیگر هر دوی این متفکران منفعت را زمینه‌ساز شکل‌کنش اجتماعی (کلمن) و جامعه‌پذیری (زیمل) افراد می‌دانند و بر این باورند که افراد به‌واسطه نیازها، منابع و منافع خود و در روابط و تأثیر متقابل یک کل واحد یعنی کنش اجتماعی و اجتماع را تشکیل می‌دهند.

مارکس در آثار خود به اشکال مختلف از جمله معنای اقتصادی (در معنای فردی) و جامعه‌شناختی آن (در قالب جمعی و گروهی) از مفهوم منفعت بهره گرفته است. او در آثار

خود مدام در حال رفت و برگشت از معنای اقتصادی مفهوم منفعت (که بیشتر با معنای سود مطرح شده) به معنای جامعه‌شناختی آن (که به معنای منفعت طبقاتی مطرح شده) است. مارکس در کتاب *فقر فلسفه* عنوان می‌کند که بورژوازی با یک پرولتاریا آغاز می‌شود که خودش یادگار پرولتاریای دوران فئودال است. در طول دروان تکامل تاریخی‌اش، بورژوازی، نتیجه ویزگی خصمانه خود را که در ابتدا موجود بود، ولی به شکل کم‌وبیش پنهان، توسعه می‌بخشد. به موازاتی که بورژوازی توسعه می‌یابد، در بطن خود پرولتاریای جدیدی را ایجاد می‌کند که یک پرولتاریای مدرن است. در اینجا بین طبقه پرولتاریا و طبقه بورژوازی یک مبارزه به‌وجود می‌آید که قبل از اینکه احساس و ملاحظه شود، پذیرفته و تقدیر شود و با صدای بلند در دو طرف جبهه اعلان شود، خودش را ابتدا تنها به صورت تعارضات جزئی و گذرا و در قالب اقدامات خرابکارانه نشان می‌دهد. از سوی دیگر اگر تمامی اعضای بورژوازی مدرن منافع یکسانی داشته باشند تا آنجا که آن‌ها یک طبقه در مقابل طبقه دیگر را تشکیل می‌دهند، آن‌ها منافع متضاد و خصمانه‌ای با طرف مقابلی که روبه‌روی آن‌ها ایستاده دارند. این تضاد منافع از شرایط اقتصادی زندگی آن‌ها نشئت می‌گیرد (مارکس، ۱۸۹۲: ۱۳۷-۱۳۸).

همچنین مارکس باور دارد که اگر اعضای یک طبقه تشخیص دهند که آن‌ها افراد منزوی (طبقه در خود) نیستند، بلکه اعضای یک طبقه مشخص با همه الزامات آن هستند (طبقه‌ای برای خود)، طبقه آن‌ها در موقعیت عمل با نیروی واقعی خود قرار می‌گیرد و به دنبال دستیابی به منافع طبقه خود برمی‌آیند. در واقع می‌توان ایده اصلی را که مفهوم منافع طبقاتی از آن نشئت می‌گیرد، در کتاب *فقر فلسفه* و در عبارت پیش‌رو جست‌وجو کرد که مارکس بیان می‌کند، شرایط اقتصادی ابتدا توده مردم را به کارگران تبدیل کرد. ترکیب سرمایه برای این توده‌ها یک شرایط و یک منفعت مشترک ایجاد کرد؛ در نتیجه این توده‌ها که از قبل یک طبقه در برابر سرمایه بوده‌اند، اما نه هنوز یک طبقه برای خود، در زمان نبرد، متحد می‌شوند و یک طبقه برای خود تشکیل می‌دهند. منافعی که از آن دفاع می‌کنند، به منافع طبقاتی بدل می‌شوند، اما نبرد طبقه علیه طبقه یک نبرد سیاسی است (مارکس، ۱۸۹۲: ۱۹۵). در واقع شاید بتوان جایگاهی متفاوت برای مارکس به‌منظور استفاده از مفهوم منفعت قائل شد؛ چراکه وی هم در قالب فردی و خرد (اقتصادی) از مفهوم منفعت بهره گرفته و هم با ابداع مفهوم منافع طبقاتی

منفعت را در قالب گروهی و جمعی آن به کار برده است؛ با این حال وجه قالب جامعه‌شناختی‌ای که مارکس از مفهوم منفعت به کار گرفته است، در قالب منفعت گروه و جمع است و ابداع خلاقانه منفعت طبقاتی، به‌نوعی راه را برای استفاده جامعه‌شناختی‌تر از مفهوم منفعت باز کرده است. با این حال فهم مارکس از مفهوم منفعت در قالب منفعت طبقه هرچند بار جامعه‌شناسانه دارد، معنای اقتصادی آن کاربست تجربی‌اش را در معنای غیراقتصادی محدود کرده است.

بتلی از دیگران پیروان آمریکایی راتزنوفر است که برخلاف سلف خود مفهوم منفعت را در قالب جمعی و گروهی آن به کار برده است. وی دیدگاه‌های خود درباره مفهوم منفعت را ابتدا با انتقاد از مفهوم‌سازی اسمال و دیگران از مفهوم منفعت در قالب سائقه یا تکانه شروع کرد و سپس در کار خود منفعت را معادل گروه به کار گرفت و در سراسر کارش از آن به شیوه‌ای تکنیکی بهره برد. وی بیان می‌کند که گروه به معنای نسبت مشخصی از افراد یک جامعه است که به‌عنوان یک جمع فیزیکی منفصل از دیگر جمع‌های انسانی در نظر گرفته نشده‌اند، بلکه فعالیت جمعی هستند که از فعالیت و مشارکت افراد در دیگر فعالیت‌های گروهی ممانعت نمی‌کنند. گروه همیشه دارای تعدادی از افراد با همه ویژگی‌های انسانی است که یا در حال فعالیت کردن هستند یا قصد انجام کنش را دارند و به عبارت دیگر این افراد در مراحل متفاوت کنش هستند (بتلی، ۱۹۰۸: ۲۰۱۱). بتلی ادامه می‌دهد که هیچ گروهی بدون منفعت نیست. منفعت آن‌گونه که او در اثرش از آن استفاده می‌کند، معادل یک گروه است. به نظر بتلی گروه و منفعت از یکدیگر مجزا نیستند. بتلی پس از معادل‌گرفتن گروه و منفعت با یکدیگر اضافه می‌کند که در علوم اجتماعی واژه منفعت اغلب به منفعت اقتصادی تقلیل یافته است و به نظر او این تقلیل قابل توجیه نیست؛ از این رو سعی دارد این واژه را همگام و هم‌سطح گروه‌هایی قرار دهد که در فرایند اجتماعی شرکت دارند (همان: ۲۱۱-۲۱۲).

یافته‌ها

براساس آنچه تاکنون مطرح شد، می‌توان بیان کرد که متفکرانی مانند دوتوکویل، وبر، راتزنوفر، اسمال، رس، زیمل و کلنن مفهوم منفعت را در قالب خرد و فردی درک و استفاده

کردند. با این حال وجه تمایزی میان متفکران مذکور درباره مفهوم منفعت وجود دارد و آن این است که توکویل، وبر، کلمن و زیمل مفهوم منفعت را عنصری اجتماعی در نظر گرفته و در تحلیل روابط میان افراد جامعه به کار گرفته‌اند، ولی راتزنهوفر، اسمال و راس درکی پیشااجتماعی از مفهوم منفعت دارند و آن را عنصری می‌دانند که سبب ایجاد جامعه می‌شود، نه عاملی که بتوان روابط افراد در جامعه را به کمک آن تحلیل کرد. نکته دیگر درباره درک و فهم مارکس و بنتلی از مفهوم منفعت است. استفاده مارکس از مفهوم منفعت را می‌توان هم استفاده‌ای خرد و فردی در نظر گرفت که وجه اقتصادی دارد و هم استفاده جمعی و کلان که دارای بار جامعه‌شناختی، اقتصادی و سیاسی است؛ البته داشتن بار جامعه‌شناختی در مفهوم منفعت طبقه در دیدگاه مارکس به این معناست که منفعت متعلق به جمع است و نه فرد و این به معنای آن نیست که این منفعت در دید مارکس معنایی غیراقتصادی دارد. در واقع جمعی و جامعه‌شناختی بودن فهم مارکس از مفهوم منفعت نباید به معنای غیر اقتصادی بودن آن در نظر گرفته شود؛ البته باید توجه داشت که غیر از معنای اقتصادی، معنای سیاسی (به دست گرفتن قدرت سیاسی و جایگاه در توزیع ثروت) نیز می‌تواند از مفهوم مارکس از منافع طبقاتی استنباط کند که دست‌آخر آن نیز در توزیع برابر منفعت اقتصادی به کار گرفته می‌شود. از سوی دیگر، درک بنتلی از مفهوم منفعت را می‌توان درکی اجتماعی و در سطح جمعی و کلان در نظر گرفت، ولی رابطه‌ای که بنتلی از منفعت و گروه در نظر دارد، راه را برای برداشت این‌همانی^۱ از این دو مفهوم باز می‌کند که امکان کاربست تجربی مفهوم را محدود می‌کند. می‌توان از دیدگاه‌های توکویل، وبر، کلمن و زیمل درباره مفهوم منفعت در معنای غیراقتصادی آن و در سطح فردی و خرد برای تحلیل اجتماعی بهره گرفت، ولی امکان کاربست تجربی از درک مارکس و بنتلی از مفهوم منفعت در قالب جامعه‌شناختی و در معنای غیراقتصادی و سیاسی آن بسیار محدود است. در ادامه، برای پرکردن خلأ استفاده جامعه‌شناختی و غیراقتصادی از مفهوم منفعت، رویکرد بوردیو بررسی شده و ابزاری مفهومی برای کاربست تجربی مفهوم منفعت در معنای جامعه‌شناختی و غیراقتصادی آن به دست آمده است.

جدول ۱. تلخیص دیدگاه‌های جامعه‌شناسان درباره مفهوم منفعت

نظریه پرداز	استفاده از مفهوم منفعت	سطح تحلیل	معنای استفاده شده از منفعت در تحلیل	امکان کاربست تجربی در معنایی غیراقتصادی و سیاسی
آلکسی دو توکویل	منافع شخصی به درستی درک شده	خرد و فردی	اقتصادی	بلی
ماکس وبر	کنش‌های منفعت‌محور	خرد و فردی	اقتصادی	بلی
گوستاو راتزنهوفر	محرك رفتار انسانی	خرد و فردی	ذاتی	خیر
آلبیون اسمال	منفعت قطب‌نمای کنش	خرد و فردی	ذاتی	خیر
ادوارد السورث رأس	منفعت به عنوان نیروی تاریخ‌ساز	خرد و فردی	ذاتی	خیر
جیمز کلمن	منفعت به مثابه بنیان کنش	خرد و فردی	اجتماعی	بلی
گئورگ زیمل	منافع و فرم‌های اجتماعی	خرد و فردی	اجتماعی	بلی
کارل مارکس	منافع طبقاتی	جمعی و گروهی	اقتصادی و سیاسی	خیر
آرتور بنتلی	منفعت و گروه	جمعی و گروهی	اجتماعی	خیر

مفهوم بوردیویی از منفعت

برای فهم منظور بوردیو از منفعت باید این مفهوم را در ارتباط با سایر مفاهیمی که منظومه فکری بوردیو را تشکیل می‌دهند، مدنظر قرار داد. شاید نتوان منفعت مدنظر بوردیو را فهمید، بدون آنکه مقصود او را از میدان عادت‌واره، سرمایه‌ها، عامل، موضع و موضع‌گیری درک کرد. به نظر بوردیو، زندگی اجتماعی میدان‌های متفاوتی دارد که هر یک از آن‌ها منفعت خاص خود را دارند که عاملان اجتماعی برحسب میزان و ترکیب سرمایه‌های خود موضعی را در این میدان‌ها به خود اختصاص می‌دهند که مبنای تشکیل عادت‌واره‌ای است که به دلیل تجربیات معینی در طول فرایند زندگی جهت یافته است. این عادت‌واره موضع‌گیری فرد را به منفعت

درون‌میدانی که در حال بازی‌کردن در آن است و قواعد خاص آن را پذیرفته است، مشخص می‌کند.

به عبارت دیگر میدان‌ها عرصه‌های اجتماعی هستند که مبارزه‌ها یا تکاپوها بر سر منابع و منافع معین در آن‌ها صورت می‌گیرد. هر میدان به دلیل محتوای تعریف‌کننده خود، منطبق متفاوت و ساختار ضرورت و مناسبات بدیهی انگاشته متفاوتی دارد که هم محصول و هم تولیدکننده ریختاری است که مختص و درخور آن میدان است. مفهوم میدان قائم به قواعدی است که بر آن حاکمیت دارند و قلمرو آن را تعیین می‌کنند. همچنین همه کنشگرانی که در این قلمرو به فعالیت می‌پردازند، به تبع باید این قواعد را رعایت کنند. مکانیسم این تبعیت در جامعه‌پذیری کنشگران و درونی‌شدن قواعد در عادت‌واره‌های آن‌ها نهفته است. از این جهت همه کنشگرانی که در ذیل یک میدان اجتماعی خاص فعالیت می‌کنند، دست‌کم از نوعی عادت‌واره مشترک، مانند هویت مشترک اعضای یک طبقه برخوردارند. مرز میدان وابسته به قلمرو و اعمال قواعد آن است، چنانکه همه کنشگرانی که در ذیل یک میدان به فعالیت می‌پردازند، تابع قواعد یا قانون اساسی آن میدان به حساب می‌آیند. به عبارت دیگر، همه کنشگرانی که در ذیل یک میدان فعالیت می‌کنند، از نوعی سرمایه برخوردارند که بنا به مورد کمیت و کیفیت آن متفاوت است، اما آنچه حق ورود به میدان شمرده می‌شود، پذیرش قواعد خاص آن میدان است (بوردیو، ۱۳۸۴: ۲۰۴).

به نظر بوردیو منفعت همان چیزی است که عامل را برای شرکت در یک میدان هدایت می‌کند. براساس نظر بوردیو منفعت آنجا وجود دارد که عامل اجتماعی را به شرکت در بازی وادار می‌کند و با سرمایه‌های خود برای به‌دست‌آوردن منفعت میدان، به رقابت با سایر عاملان اجتماعی می‌پردازد. درواقع منفعت سهم ایجاد می‌کند و از طریق این واقعیت است که ارزش پیگیری دارد. باید بازی را به رسمیت شناخت؛ زیرا به رسمیت شناختن سهم به‌وجود می‌آورد. نقطه مقابل منفعت بی‌تفاوتی است. هر میدان منفعت خاص خود را دارد؛ حتی اگر به‌صورت مبدل خود را بی‌تفاوت نشان دهد (همان: ۱۳۸۴). بوردیو از قرائت اقتصاددانان از منفعت به سبب غیر تاریخی بودن انتقاد می‌کند و بر این نظر است که منفعت از ثبات مردم‌شناسانه دور است و همچنین اقتصاددانان در این مسئله اشتباه می‌کنند که منفعت اقتصادی را امری می‌دانند که هرچیزی را هدایت می‌کند. همچنین معتقد است که تعمیم قوانین میدان اقتصادی به همه

میدان‌های زندگی اجتماعی اشتباهی بزرگ است که به‌نوعی اقتصادگرایی^۱ است. البته بوردیو از این امر نیز غافل نیست که منافع میدان اقتصادی در حال تسری به منافع سایر میدان‌های جهان زندگی اجتماعی هستند و کرم محاسبه‌گری اقتصادی به درون این میدان‌ها رسوخ کرده است (بوردیو: ۱۳۸۴).

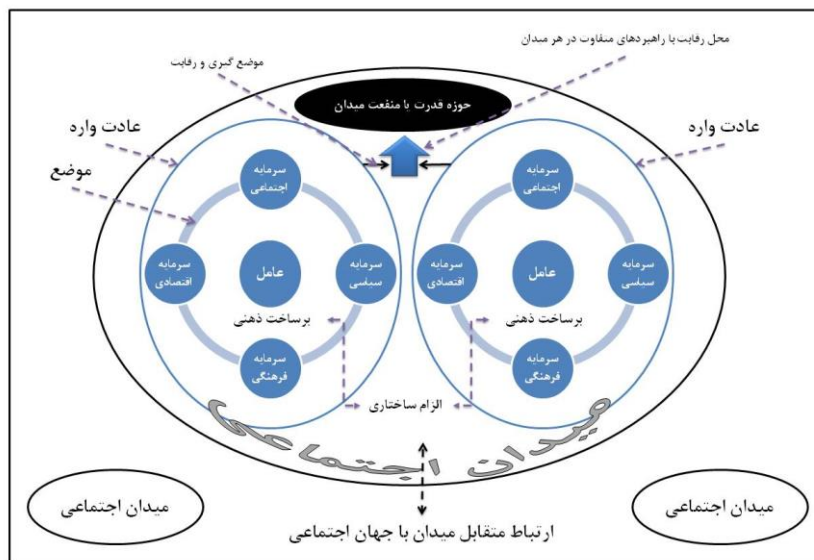
بوردیو معتقد است که منفعت بیش از هرچیز به‌عنوان یک ابزار گسست از نگرش افسون‌انگار و رازآلود به رفتارهای آدمی ظهور می‌کند. به نظر او جامعه‌شناسی به‌عنوان یک اصل فرض می‌گیرد که در آنچه عوامل اجتماعی انجام می‌دهند دلیلی وجود دارد (نه به‌معنای سوژه آگاه‌گزینشگر، بلکه به‌معنای عقلایی یا توجیه عقلانی) که باید آن را یافت. دلیلی که براساس آن بتوان علت رفتار آنان را توجیه و رشته‌ای از فعالیت‌های به‌ظاهر ناهماهنگ و دلخواه آنان را به رشته‌ای از فعالیت‌های هماهنگ بدل کرد؛ به‌گونه‌ای که با اتکا به یک اصل واحد یا مجموعه‌ای هماهنگ از اصول بتوان آن فعالیت‌ها را درک کرد؛ یعنی جامعه‌شناسی فرض می‌کند که عوامل اجتماعی «کار مفت» انجام نمی‌دهند (بوردیو، ۱۹۹۸).

به نظر او عاملانی که برای نیل به اهداف مورد نظر مبارزه می‌کنند، ممکن است به‌کمک همین اهداف تسخیرشده باشند. نسبت عوامل با اهداف مربوط، محاسبه آگاهانه سودمندی نیست که فایده‌گرایی برای آن تمهید کرده است. عوامل می‌توانند به‌گونه‌ای طبیعی و بی‌طمعانه، فعالیت‌هایی را انجام دهند که مطابق منافع آن‌هاست. بوردیو معتقد است که تکامل جوامع میل به سوی آشکارکردن جهان‌هایی دارد که بوردیو آن‌ها را میدان می‌نامد که قوانین خاص خود را دارند و مستقل‌اند. جهان‌های اجتماعی (میدان‌ها) یک قانون بنیادی دارند؛ یک نوموس که مستقل از نوموس دیگر جهان‌ها (میدان‌ها) است؛ یعنی کسانی را که در این میدان عمل می‌کنند و دستاوردهایی را که حاصل برد و باخت در این حوزه‌اند، براساس اصول و معیارهایی که به اصول و معیارهای دیگر میدان‌ها کاهش نمی‌یابند، ارزیابی می‌کنند. در اینجا بوردیو با اقتصادگرایی مواجه می‌شود که عبارت است از کاربست نوموس ویژه میدان یا جهان اقتصادی به تمامی میدان‌ها یا جهان‌ها. به نظر بوردیو امر فراموش شده این است که خود میدان

اقتصادی نیز به کمک فرایند متفاوت شدن و تمایز یافتن ایجاد شده است؛ مثلاً رفتار سوداگرانه اقتصادی تشخیص خود را در تقابل با رفتار فداکارانه خانوادگی پیدا می‌کند (همان).

تئوری فرایند متفاوت شدن و مستقل شدن جهان‌های اجتماعی (میدان‌ها) که دارای قوانین بنیادین متفاوت‌اند، راه به انشقاق مفهوم منفعت می‌برد؛ همان‌طور که اشکال متفاوت انرژی حیاتی (لیبیدو) وجود دارد، اقسام منفعت نیز موجود است و انواع متفاوت میدان نیز وجود دارد. هر میدان، با تولد خود، تولید نوعی منفعت می‌کند که از منظر میدان دیگر، ممکن است بی‌منفعتی و بی‌طمعی جلوه کند (همان). بوردیو همچنین درباره مفهوم منفعت از واژه *Illusio* استفاده می‌کند که عبارت است از: درگیر شدن در بازی، جذب شدن به کمک بازی، بازی را شایسته شرکت در آن یافتن و در نتیجه به رسمیت شناختن بازی و دستاورد آن. به نظر وی اگر عادت‌واره انسان‌های پرورده میدانی و ساختارهایی را که در بازی موجود است، در ذهن نداشته باشید، جدال در میدان به چشم شما مسخره جلوه می‌کند، اما چنانچه ذهنی داشته باشید که مطابق با ساختارهای دنیایی که در آن بازی می‌کنید، ساختار بندی شده باشد، همه چیز در نظر شما بدیهی جلوه می‌کند و حتی پرسش از اینکه آیا بازی ارزش وارد شدن به آن را دارد یا نه، مطرح نمی‌شود. این بدیهی جلوه کردن بازی نتیجه ترکیب انتولوژیک میان ساختارهای فکری و ساختارهای عینی فضای اجتماعی است (همان). وی همچنین بیان می‌کند که هر میدان اجتماعی، اعم از میدان علمی، میدان هنری، میدان دیوان‌سالاری یا میدان سیاسی، به این گرایش دارد که با افراد داخل آن، رابطه‌ای از جنس *Illusio* برقرار کنند. آن‌ها می‌توانند به دنبال واژگون کردن روابط درون میدان قدرت برآیند، اما با همین واژگونی، در واقع دستاوردهای بازی را به رسمیت می‌شناسند و از این رو بی تفاوت نیستند. گرایش به ایجاد انقلاب در یک میدان اجتماعی، موافقت با همان چیزی است که به طور تلویحی از طرف میدان توقع می‌رود؛ یعنی موافقت با اینکه مهم است کسی در میدان مذکور بازی می‌کند و این امر به قدری اهمیت دارد که ارزش انقلاب کردن در آن را دارد (همان). بوردیو بر این نظر است که برای ساختن الگوی فضای اجتماعی یا همان میدان‌ها باید انواع مختلف سرمایه که چگونگی توزیع آن تعیین کننده ساختار فضای اجتماعی است، بررسی شود. در واقع بوردیو معتقد است که می‌توان فضاهای اجتماعی را با تعیین اصول تفاوت‌گذاری یا انواع سرمایه‌های اجتماعی موجود در آن‌ها و تعیین

چگونگی توزیع و وزن نسبی هریک از این سرمایه‌ها تشخیص داد و تحلیل کرد همان‌گونه که پیش از این بیان شد، این میدان‌ها یا فضاهاى اجتماعى منفعت خاص خود را دارند که عاملان اجتماعى با عادت‌واره خاص خود برای نیل به آن تلاش می‌کنند، اما این عاملان اجتماعى برحسب عادت‌واره‌هاى خود که ناشى از حجم و ترکیب اصول تفاوت گذار یا همان سرمایه‌هاى آن‌هاست، موضع مشخصى در این میدان دارند و به‌دلیل وجود این موضع معین، موضع‌گیری مشخصى نیز به منفعت میدانی دارند که در آن در حال بازی هستند. اگر طرح شماتیکى از این منظومه فکرى که بورديو با بررسی‌هاى تجربى خود در کشورهاى پیشرفته مانند ژاپن و فرانسه به کار گرفته است (به خاطر جنس سرمایه‌ها مندرج در آن‌ها) ارائه شود، به‌صورت زیر خواهد بود:

شکل ۱. مدل نظری پژوهش

مدل نظری شکل ۱ پس از خوانش آثار بورديو و تعمق بر شیوه استدلال‌آوری وی در موضوعات مختلف استخراج شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه اولین و تنها معنی‌ای که پس از شنیدن واژهٔ منفعت به ذهن متبادر می‌شود، معنای اقتصادی آن است؛ غافل از اینکه این مفهوم انعطاف و پتانسیل به‌کارگیری در قالب‌ها و معناهایی غیر از قالب و معنای اقتصادی را دارد. با وجود اینکه پتانسیل تبیین‌کنندگی مفهوم منفعت در معنای جامعه‌شناختی آن انکارناپذیر است، به دلیل نبود بنیادهای نظری مدون برای کاربری تجربی در قالب جامعه‌شناسانهٔ آن، در عرصهٔ علوم اجتماعی نیز از مفهوم منفعت به همان معنای اقتصادی و گاهی سیاسی (به معنای قدرت) بهره گرفته می‌شود. آن‌گونه که بیان شد توکویل، وبر، راتزنهوفر، اسمال، راس، زیمل و کلمن منفعت را در قالب خرد و فردی آن به‌کار گرفته‌اند. با این حال وجه تمایزی نیز میان متفکران مذکور دربارهٔ مفهوم منفعت وجود دارد و آن این است که توکویل، وبر، کلمن و زیمل مفهوم منفعت را عنصری اجتماعی می‌دانند و در تحلیل روابط میان افراد جامعه از آن استفاده کرده‌اند، اما راتزنهوفر، اسمال و راس درکی پیشااجتماعی از مفهوم منفعت دارند و آن را عنصری می‌دانند که سبب تشکیل جامعه می‌شود، نه عاملی که بتوان روابط میان افراد در جامعه را به‌کمک آن تحلیل کرد. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که متفکرانی مانند مارکس، بنتلی و بوردیو منفعت را در قالب جمعی و گروهی آن به‌کار گرفته‌اند. با وجود این، با نگاهی عمیق‌تر به آثار و کاربرد تجربی دیدگاه‌های متفکران فوق دربارهٔ مفهوم منفعت شاید بتوان گفت که نگاه جامعه‌شناسانهٔ مارکس به مفهوم منفعت در قالب منافع طبقاتی هرچند دارای بار جامعه‌شناسانه است و منفعت را مختص به فرد نمی‌داند، باز معنای اقتصادی از منفعت را برای گروهی از افراد هم‌رده در نظر دارد و به‌نوعی راه را برای تفکر و تأمل دربارهٔ سایر اشکال متنوع و غیراقتصادی منفعت می‌بندد. دیدگاه بنتلی نیز با یکی کردن منفعت و گروه راه به این‌همانی تبیین‌ها می‌برد و به همین دلیل امکان کاربری تجربی و آزمون‌پذیری آن محدود می‌شود. با وجود این به‌نظر می‌رسد رویکرد نظری و روشی بوردیو به مفهوم منفعت دریچهٔ امکان‌ها را به‌سوی نگاه غیراقتصادی به مفهوم منفعت در قالب جامعه‌شناسی و با معنایی غیراقتصادی باز می‌کند. دلیلی که می‌توان برای این مدعا بیان کرد، بهره‌گیری تجربی بوردیو از مفهوم منفعت در میدان دانشگاهی، میدان هنر و... است. بوردیو در تحلیل‌هایش

نشان می‌دهد، میدان‌های دانشگاهی، هنر و غیره منافع دارند که لزوماً منافع اقتصادی نیستند و قواعدی غیر از قواعد دنیای اقتصاد بر آن‌ها حکمروایی می‌کند. فرایند تفکیک‌شدن جهان‌های اجتماعی که هر یک منفعت یا حوزه قدرت خود را دارد، نیازمند این است که پژوهشگران اجتماعی با مجهزشدن به ابزاری مفهومی و نظری به کشف منفعت، روابط میان بازیگران میدان و قواعد درونی این میدان‌های اجتماعی بپردازند. این ابزار مفهومی علاوه بر اینکه با واقعیت اجتماعی تطابق بیشتری دارد، برخلاف مفهوم مارکس از منفعت، تنها به معنای اقتصادی و سیاسی محدود نمی‌شود و می‌تواند منفعی از جنس غیراقتصادی را که بر زندگی انسان‌ها حاکم هستند، کشف کند و روابط افراد را با این انواع منفعت غیراقتصادی بسنجد. علاوه بر موارد فوق مزیت درک بنتلی از منفعت، این است که از نقص این همان‌گویی مبراست و منفعت را معادل میدان نگرفته است و بیان می‌کند که منفعت مختص میدان است نه خود میدان؛ از این رو در مقایسه با سایر نظریه‌پردازان سطح خرد از این مزیت برخوردار است که علاوه بر سطح خرد (در سطح میدان خانواده و گروه دوستی و...) از قابلیت اعمال در سطح کلان و جمعی نیز برخوردار است. با این تفاسیر به نظر نگارنده کاربرد جامعه‌شناسانه بوردیو از مفهوم منفعت می‌تواند ابزار مناسبی برای درک جهان اجتماعی از سوی پژوهشگران علوم اجتماعی باشد.

منابع

- بوردیو، پی‌یر (۱۳۹۵)، **تمايز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی**، ترجمه حسن جاوشیان، تهران: نشر ثالث.
- _____ (۱۳۸۴)، **نظریه کنش دلایل عملی انتخاب عقلانی**، ترجمه مرتضی مردی‌ها، تهران: نقش و نگار.
- _____ (۱۳۸۸)، **درسی درباره درس**، ترجمه ناصر فکوهی، تهران: نشر نی.
- _____ (۱۳۹۴)، **عکاسی؛ هنر میان‌مایه**، ترجمه کیهان ولی‌نژاد، تهران: نشر پیام امروز.
- کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، **بنیادهای نظریه اجتماعی**، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- وبر، ماکس (۱۳۸۴)، **اقتصاد و جامعه**، ترجمه عباس منوچهری، مهرداد ترابی‌نژاد و مصطفی عمادزاده، تهران: انتشارات سمت.
- Allen, Barbara (1998), Alexis De Tocqueville On Civic Virtue And Self-Interest Rightly Understood In American Democracy, **Prepared For The 1998 Annual Meeting Of The American Political Science Association Meetings Boston**, September: 2-6.
- Alsworth Ross, Edward (1917), **foundation of sociology, fifth edition**, London: The macmillan company.
- Bentley, Arthur F. (1908), **the process of government; a study of social pressures**, the university of Chicago press.
- Bourdieu, Pierre (1998), **practical reason; on the theory of action, is a disinterested act possible**, Stanford university press, Stanford, California.
- Burnham, T. (2018), "Gender, Punishment, and Cooperation: Men Hurt Others to Advance Their Interests", **Sociological Research for a Dynamic World**, Volume 4: 1– 8.
- Faught, J. (2007), "Interests, Values and Democracy: Tocqueville and Weber", **Journal of Classical Sociology**, No. 1: 55–81.
- Grenfell, M. (2010), **Pierre Bourdieu Key Concepts**, Acumen Publishing Limited.
- Hanappi, D. (2011), "Economic Action, Fields and Uncertainty", **Journal of Economic Issues**, Volume 45: 785-803.
- Marx, Karl (1892), **The Poverty Of Philosophy**, Digital Library India; Jai Gyan
- Nichols, Laura (2014), Social Desire Paths: An Applied Sociology Of Interests, **Social Currents**, Vol. 1(2): 166–172.
- Simmel, Georg & Hughes, Everett C (1949), The Sociology Of Sociability, **American Journal Of Sociology**, Vol. 55, no. 3 (Nov., 1949): 254-261.
- Simmel, Georg (1909), The Problem Of Sociology, **American Journal Of Sociology**, Vol. 15, No 3 (Nov, 1909: 289-320.
- Small, Albion (1905), **general sociology**, Chicago, university of Chicago.
- Swedberg, Richard (2005), Can There Be A Sociological Concept Of Interest?, **Theory And Society**, No 34: 359- 390.
- Swedberg, Richard (2005), **Interest**, Open University Press.
- Tocqueville, Alexis De (2000), **Democracy In America**, The University Of Chicago Press.